

Elmira BABAYEVA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Elmirababayeva0791@gmail.com

KLASSİK KƏNDƏN MÜASİR KƏNDƏ DOĞRU
(Mövlud Süleymanlı. "Yel Əhmədin həylivi" povesti haqqında),

Açar sözlər: Mövlud Süleymanlı, povest, klassik kənd, Yel Əhməd, dərviş-sufi, vəhdəti-vücut, simvol

Key words: Movlud Suleymanli, novel, classical village, Yel Ahmad, dervish-sufi, wahdat al-wujud, symbol

Ключевые слова: Мовлуд Сулейманлы, повесть, классическая деревня, Йел Ахмед, дервиш-суфи, вахдат аль-вуджуд, символ

"Yel Əhmədin həylivi" povestini oxuyanda, istər-istəməz, "dünyanın çarxı təsmir ufaqlar... Həsənliyə, ədəbiyyatda isə, harada, sadəcə olaraq, zaman dəyişməsi var. Və zamandan /onun gərdişindən/ asılı olaraq insanlar dəyişir, yeni mühitin, şəraitin ab-havasına uyğunlaşmağa çalışırlar.

Müəllif zaman dəyişməsinə "Yel nəslini" adlanan bir nəslin tarixi təmsilində təqdim edir. Maraqlıdır, nə üçün Yel nəslini? Nəslə bu ad, görəsən, nə məqsədlə verilmişdir?

Yel öhrəsi povestdə gözərgilik anlamında işlədilmişdir. Gözərgiliyin özü isə dərvişliyə işarədir. Povestin qəhrəmanı Əhməd ata-babasından ona irsən keçən bir stixiyaya – dərvişlik, gözərgilik stixiyasına malikdir. Povestdə zaman dəyişməsi də elə bu stixiya ilə – stixiyanın tarixi transformasiyası ilə əsaslandırılmışdır.

Əhmədin mənsub olduğu nəslin nümayəndələri tarix boyu povestdə təsvir obyektini seçilən dağ kəndində yaşayıblar. İndi isə həmin kənddə, həmin ocaqda Əhməd yaşayır və vaxtilə ata-babalarının yaşadığı məşhur "Yel" ləqəbini indi də o daşımalı olur...

Tənqidçi Arif Əmrahoglu yazır: "Təsadüfi deyil ki, Mövludun mif dünyasının əksər adamları real dünyanın adamları ilə müqayisədə həvali görünür, anormal insan təsiri bağışlayır" [1, s.185].

Dərvişlərə-sufilərə, xalqın, kütlənin marağı, tarixən nəzərdə tutulsa, haqqında danışdığımız kənd camaatının da Əhməd və onun nəslinə münasibəti elədir... Povest o yerdən başlayır ki, Əhməd evlənmək istəyir və evlənir. Amma kənd camaatı intizardan qurtarmayıb, camaat gözləyir ki, bir zamanlar ata-babalarının evə, ailəyə laqeyd, biganə münasibətini /bu isə dərvişlikdən, gözərgilikdən irəli gəlir/ Əhməd də təkrar eləyəcək, yeni atası-babası kimi "dağ sənin, aran mənim" deyibən gəzəcək, yerindən-yurdundan dərbədər olacaq, Məzə Möylə başda olmaqla hamı, marğa yata bilməz. Qız tərəfsə tədbir görür, Əhmədin qaçmaması üçün yol-çarə fikirləşir. Qızın qardaşları iri, düynü bir kötüyü gətirib Əhmədgilin həyatına atırlar və tapşırıq verirlər: "Əhməd, bacımızı dəmin altında tək qoyub qaçsan, özündən küs!", – dedilər [2, s.232].

Əhməd isə öz kəndindədir. Dərinin çəməni – süykəni bə 'Arana gədən volları baxaraq istəyir ki, atasının qəzəllərindən oxuy-oxuy. Aranın kəndlərini gəzib dolansın. Aranda alma qurusuyla çay içsin...

Vaxtilə bu yolu Əhmədin atası "Yel Həmid" deyilən kişi getmişdi. Evləndikdən bir neçə gün sonra Aran deyə baş götürüb evdən çıxmış, Aran kəndlərini bircə-bircə gəzib dolaşmış, məclislər qurmuş, meyxanalar keçirmiş və 8-10 ildən sonra /Əhmədin 7-8 yaşında/ geri qayıtmışdı. Qayıdandan sonra da çox yaşamamış, haqqında deyilən əcaib-əcaib söhbətlərə dözməyib ölmüşdü.

Ata oğluna nə miras qoyub getmişdi?–paltarını, qəzəllərini və ... dəyişməyən ırsı əhatəni-yeşilqıvıncı, gözərgənliyi... Bəli, vaxt gəlir, Əhməd böyüyüb yes-yekə bir oğlan olur və bir gün atası Həmidin paltarını geyib, qəzəllərini oxuya-oxuya üzünə Aran deyə yola başlayır... harada gəzib dolandığını bilən olmur /hər halda, qəzəl oxumur, məclislər qurub möcüzələr göstərmir, alma qurusu ilə çay içmir/, amma büsbütün dəyişmiş, başqalaşmış bir adam kimi qaydır.

"Hər şeyin – suyun, yelin, ocağın da getdiyini kənd adamlarının duymadığı, bir vaxtda eşitdikləri ki, Əhməd gəlir".

- Ola bilməz, əə?!

- Vallah gəlir.

- Atası kimi oxuyurmu o da? Nədi o? "Mən yerə-göyə sığmazam"

- Yox, deyir, işləyirdim, dalaşdım gəldim.

Qalxıb, iki-bir, üç-bir Əhmədgilə getdilər. Atasının arxalığı, papağı, heybəsi-zadə yox idi, təzə paltarda qayıtmışdı. Əhmədin yanına birinci gələnlər sonra gələnlərə qapıdan içəri girən kimi:

- Yaxşı pul gətirib, – deyirdi, – işləyirmiş!

Pul söhbətini eşidəndən sonra bir baxanlar Əhmədə bir də baxırdı.

- Nə yaxşı gəldin bə, a bala, o ki pullandı? Göstər görüm, nə təhər puldu gətirdiyin?

Əhməd bir dəstə pul çıxartdı: Kişilər pulun o üz-bu üzünə baxıb bir-birlərinə oturdular, Möylə:

- Ağ Mollanın pulunandı, – dedi:

Kəndin taxılı vardı, malı-atı vardı, pulu yox idi. Əhmədin pullarını görüb, birdən-birə anladılar ki, pul qazanmaq lazımdır [2, s.261].

Məlum olduğu kimi, bu fəvqəladə qayıdıqdan sonra Əhməd evlənir, toy eyləyib, Sarı qızı Sarıcanı alır.

Sarıca isə Əhmədə sözün əsl mənasında həyat dərsi keçir: Hər dəfə "yelçilik mərazi" baş qaldıranda, ona iş tapşırıb başını qatır. Aran xiffətini tədricən canından çıxarır. Və belə-belə, Əhməd "əhliləşir", evə-ailəyə öyrəşir, qazandığı pulların üstünə on o qədər də artırıb təsərrüfatını genişləndirir, özünə mülk tikdirir, nöker-naib saxlayır, bir sözlə, bəy olub bəyliyə başlayır.

Povestdəki zaman dəyişməsi /cərx-i-fələyin tərsinə dövrün əlaməsi/ də özünü elə burada göstərir: kəndin əskik kişi saydığı, haqqında acıılıb-acıılıb söhbətlər uydurduğu Yel Həmidin oğlu Əhməd kəndin ən sayılan kişisi bəyi olur:

Povestin ikinci əsas qəhrəmanının – Məzə Möylənin bəxti gətirmir. Məzə Möylə ona görə "Məzə" adlanır ki, peşəsi ondan-bundan məzə qırmaqdır: kənddə baş verən hər hansı bir hadisəyə hamıdan qabaq Məzə Möylə münasibət bildirir, reaksiya verir və bu münasibətin, reaksiyanın məğzini-əsasını; bir qayda olaraq, gülüş /məzə, lağlağı/ təşkil edir.

Povestdən məlum olur ki, Məzə ilə "Yel nəslin"nin sözü-söhbəti əvvəldən düz gəlməyib. Məzə durub-oturub həmişə bu nəslin qeybətini qırıb, qarasına danışib. Hətta Əhmədin atasını – Yel Həmidini çərledib öldürən də o olub /öz məzəsiylə, ironiyası, gülüşü ilə, uydurduğu söhbətlərlə/.

İndi də Əhməd çıxıb meydana və Məzə Möylə Əhmədə daş atmağa başlayıb. *Amma dediyimiz kimi, hər şey gözənilirdiyinin əksinə olur. Əhməd gedir /xatırladaq ki, Məzə Möylə bu gedişə bərk sevinmiş və "görünür, mən deyən oldu, bala da atanın yolu ilə getdi" – deyər bir xeyli müddət Əhmədin qeybətini qırmış, qarasinca danışmışdı/, bir neçə ildən sonra qayıdır və bir daha getmir. Belə də, Məzə Möylənin qara günləri başlayır, məzə qıran Möylə, ağ gülləyə Möyləyə çəmilir...*

"Yel Əhmədin bəyliyi" povesti oxucuya heç bir təsəvvüf ideyası aşılamır. Burada, sadəcə olaraq, təsəvvüf meyilli bir nəslin timsalında 20-25 evlik bir kəndin tarixi inkişaf yolu, hətta belə demək mümkündürsə, sivilizasiyalaşması prosesi təsvir edilmişdir. Bununla belə, povestdə təsəvvüflə bağlı bir çox maraqlı faktlar var və biz bir qədər də həmin faktlar üzərində dayanmaq istəyirik.

Faktlardan biri povestdə tez-tez xatırladılan kəpənək rəmzi-simvoldur. Kəpənək – təsəvvüfdə dərvişlərin geydiyi xırqəyə işarədir. Bu xırqəni

hər bir dərviş sufi elminə mükəmməl yivələnəndən sonra geyinir, və bununla, bir növ, həqiqi tərifiqət əhli olduğunu sübuta yetirmiş olurdu.

Kəpənək uça bilir. Dərviş xırqəsinin ətəyi də formaca kəpənək qanadlarına oxşar hazırlanırdı. Xırqə geymiş dərviş uçan kəpənək timsalında qəbul edilirdi ki, bunda da məqsəd dərvişin vəhdəti-vücuduna nail olacağına /haqqa qovuşacağına/ mütləq inam hissini nəzərə çarpdırmaq idi. Povestdə oxuyuruq: "Xırmanın üstündə bir böyük kəpənək uçuşdu, ora dəstələndilər, bura dəstələndilər, axırda biri Əhmədin anasının qarınının üstünə qondu. Sancılıb qanadlarını Əhmədin anasının ürəyiylə bir tərpedə-tərpədə uçundu. Sonra da qalxıb bir kərə xırmanı dolandı, Arana sarı üz tutub havanın göylüyündə yox oldu" [2, s.245].

İkinci fakt cəzv olma-özünü unutma faktıdır... hər bir təsəvvüf-tərifiqət məclisinin keçirilməsində məqsəd sonda cəzv olaraq fənaya uğramaqdır. *Cismani varlığın unudulması Allahla qovuşmaq üçün ibarətdir. Buna nail olmaq üçün, sufilər müxtəlif üsullardan istifadə edirlər ki, 'bu üsullardan birinə də biz povestdə təsadüf edirik. Aşağıdakı parçaya diqqət yetirək:*

"Məyxanada" da toyda oynadıqları kimi oynayırdılar. Biri oynayıb oynayıb qışqırdı:

Molla əmi, bir "Tərəkəmə"də çal!" Çoxdandı kənddə toy olmur.

Yel Həmid oynadı-oynadı, sonra bütün bildikləri, harda olduğu, harda gedəcəyi yadından çıxdı, elə bildi göydən asılıb, yel vurur, o da yellənir.

Bir xeyli ayaqlarını yerə döyə-döyə çırpındı. Samovarın dibinə çöküb lüləsini açdı, su qaynaya-qaynaya əlini-üzünü yudu. Müridlərdən biri:

- Yel Həmid cəzv oldu, – dedi.

Oynayanların əlləri havada qaldı. Əvvəl gülüşdülər, sonra gördülər samovarın buğu Həmidini bürüyüb, yer-yerdən səs-səsə verdilər:

- Ə, bu yazıq yandı, özünü yandırdı, qoyma!

Müridlər:

Dəyməyin, – dedilər, – yanmaz. Bunun bəhaları üzlərinə kəsməyə qırxırmış.. [2, s.241].

Nəhayət, üçüncü fakt: cəzv olmanın, vəcdə gəlmənin daxili üsulu-*əvliyə uşmaları!*

"Sobanın qırağında oturmuşdular. Ocaq səs eləyə-eləyə çıxıb gedirdi. Bu da yazın gəlib-gətməyi kimi, suların axıb, yellərin keçib, ağacların, otların bitib getməyi kimi bir şey idi. Əhmədin anasının xəbəri olmadan Əhmədi getməyə hazırlayırdı. Həmidən qalma qəzəllərdə də yazın gəlib-gətməyi, suların axıb, yellərin əsib, ağacların, otların bitib, ocağın yanib getməyi kimi dünyada həmişəlik qalacaq bir şey vardı. Əhməd oxuduqca özünün də xəbəri olmadan yüngülləşib yel kimi yüngül olurdu. Ökinciçilər, biçinciçilər, Məzə Möylə, kəndin camaatı, ağı kəsməmişdən elçi gözələn

gənc qızları Əhməddən çox-çox aşağılarda qalırdı" [2, s.260].

"Yel Əhmədin bəyliyi" povesti mifik fantastik məzmunlu olmasa da, /bu cəhəti ilə o "Şeytan" nəvəstindən fərqlənir/ nağıl-dastan təhkiyəsi burada da üstünlük təşkil edir. Təsvirçilik /hətta hadisələrin başvermə mexanizmi/ mahiyyətə nağıl-dastan model-strukturunun eynidir.

Povestdə təsvir olunan zaman da /təədalılıqdan kapitalizmə keçid zamanı/, kənd də /20-25 evlik kənd/ realdır, konkret desək, zaman – XIX əsrin II yarısı, kənd – XIX əsrin ikinci yarısında mövcud olmuş Azərbaycan kəndidir...

ƏDƏBİYYAT

1. Əmrahoğlu A. Mövlud məhz elə tək getdiyi yolda Mövlud Süleymanlıdır. "Azərbaycan" jurnalı, 1993, № 5.
2. Süleymanlı M. Köç (roman və povestlər). Bakı, "Yazıçı", 1984.

Elmira Babayeva

FROM THE CLASSICAL VILLAGE TO THE MODERN VILLAGE

Summary

The article was written on the basis of the story "The Lordship of Yel Ahmad" of Mövlud Süleymanlı. In the narrative on the example of one generation associated to tasawwuf is explained the process of the historical development of the village, consisting of 20-25 houses, and even if it is possible so to say, the process of civilization. In addition, many interesting facts about tasawwuf were analyzed.

Эльмира Бабаева

ОТ КЛАССИЧЕСКОЙ ДЕРЕВНИ К СОВРЕМЕННОЙ ДЕРЕВНЕ

Резюме

Статья написана на основе повести Мовлуд Сулейманлы «Господство Йел. Ахмеда». В повествовании на примере одного поколения, придерживающегося учения тасаввуф, описывается процесс исторического развития деревни, состоящей из 20-25 домов, и, даже если можно так сказать, процесс цивилизации. Кроме того, проанализированы многие интересные факты о тасаввуфе.